

לוכד נפשות נשים, עיני גברים

סוּנְטָה 20 בשבעה תרגומים

על הסונטה ותרגומיה: עופרה עופר אורן

מחזור הסונטות שכתב שייקספיר (1564-1616) כולל 154 שירים. חלק הארי שבהן, 126 השירים הראשונים, מוקדש לעלם צעיר, ורוב האחרים – לאישה שחומה ומאמללת. האם היה שייקספיר מאוהב בשניהם? נראה שכן. עצמות התשוקה, סערות הנפש והייסורים שהוא מביע בחלק גדול מהשירים מבטאות הרבה יותר מקשרים ידידותיים גרידא.

מעניין להבחין בשוני שבין השירים המוקדשים לגבר לבין אלה המוקדשים לאישה. בראשונים אפשר לחוש לא פעם בערגה, בגעגועים ובהתרוממות הרוח (אך גם, לא פעם, בעמדה מזוכיסטית וקרבנית). בשירים המופנים אל האישה מורגשת לא מעט סלידה המהולה בתשוקה אליה. שוב ושוב נראה שהדובר מואס בה ואפילו קצת נגעל ממנה. את יופיו של הגבר הצעיר, לעומת זאת, הוא מרבה לשבח. בכל 17 הסונטות הראשונות במחזור, המכונות "סונטות ההולדה", הוא מפציר בו להוליד בן, כדי שיופיו הרב לא ייעלם מהעולם עם מותו, ואגב כך מסביר לו שגם הסונטות ינציחו אותו. כך בסונטה 17 הוא כותב: "אַף בֵּן אִם יוֹלֵד לָךְ – תִּשְׁאִיר / אֶת עֲצָמְךָ כְּפֹל: בּוֹ וּבִשִּׁיר", ובבאה אחריה, מספר 18 המופרת מאוד: "כָּל עוֹד עֵינֶם שָׁל בְּנֵי אָדָם פְּקוּחָה / הַשִּׁיר הַזֶּה יִחְיֶה – וְגַם דְּמוּתְךָ". נראה ששייקספיר לא הצטנע, והכיר בערך עצמו כמשורר (וצדק!).

באחת הסונטות הנועזות והמופרות פחות, סונטה 20 – מתגלים רמזים ארוטיים מובהקים וברורים. שייקספיר מסביר בה לגבר שאמנם הטבע צייד את גופו באיבר שנועד לכאורה לענג נשים, אבל הוא בכל זאת יכול לספק גם את תשוקותיו שלו. בשיר כולו מתאר הדובר את המיניות הלא חד-משמעית, לכאורה, של האהוב: הוא יפה תואר "כמו אישה", לבו עדין כמו לב של אישה, ועם זאת – הוא גברי "בְּכָל מוֹכֵן".

להלן המקור האנגלי ושבעה תרגומים שונים של השיר, המובאים בסדר כרונולוגי של שנת הפרסום של התרגום.

A woman's face with nature's own hand painted
Hast thou, the master-mistress of my passion;
A woman's gentle heart, but not acquainted
With shifting change as is false women's fashion;
An eye more bright than theirs, less false in rolling,
Gilding the object whereupon it gazeth;
A man in hue, all hues in his controlling,
Which steals men's eyes and women's souls amazeth.
And for a woman wert thou first created,
Till nature as she wrought thee fell a-doting,
And by addition me of thee defeated
By adding one thing to my purpose nothing.
But since she pricked thee out for women's pleasure,
Mine be thy love and thy love's use their treasure.

תרגום ש. שלום:

פָּנֵי אִשָּׁה, צִיּוֹר יָדֵי הַטֶּבַע –
זוֹ חֲזוֹתָךְ שְׂבִל־לִבִּי שׁוֹרֶרֶת.
לִבִּי אִשָּׁה חֲנוּן, אֵךְ לֹא אֵין-קֶבֶעַ
כְּאַשֶׁת שׁוֹא לְתִהְיוֹת נְמֻסָּרֶת.
הָעֵין עַל עֵינָה עוֹלָה בְּהֶכֶר,
לֹא מִתְהַפֶּכֶת, אֵךְ זֶהָב הוֹפֶכֶת
כָּל בּוֹ תְּבִיט... הוּא-הוּא, אֲבִי-דְמוּת כָּל גֶּבֶר
אֵלָיו עֵין-אִישׁ וְכָל־אִשָּׁה נִמְשָׁכֶת.
הַיּוֹת אִשָּׁה נּוֹצֶרֶת, אֵךְ בְּמִלְאָכָה
יִצִּירָתָה – הַטֶּבַע אֶהְבֶּתָּה,
וְתוֹסֵף תֵּת, כָּל־מִפְחֵי נְמֻלָּתָה,
דָּבָר בָּךְ מִמֶּנִּי בּוֹ גּוֹלָתָה.
אֵךְ כִּי לְמִשׁוֹשׁ נָשִׁים אוֹתָהּ הִרְהִיבָה:
אֶהְבֶּתָּה הֵב לִי, לָהֶן הַפְּרִי בָּהּ.

(1943)

תרגום אפרים ברוידא:

פָּנֵי אִשָּׁה צִיּוֹר בֵּיד הַטֶּבַע
לָךְ, רַבּוֹן רִגְשֵׁי וְרַבּוּנִית;
רַךְ לֵב אִשָּׁה, אֵךְ לֹא אַחַת מִשְׂבַּע
תִּהְיוֹת אִשָּׁה תַּחְבֻּלָּנִית;
וְעֵין תִּירָנִית, בָּהּ יֵתֵר זֶהָר,
פְּחוֹת מְרֻמָּה, אֶת שְׁתַּרְרָאָה תִּזְהִיב;
גְּבָרִי לְדְמוּת, אֲדוֹן כָּל דְּמוּת וְתֹאֵר,
עַד עֵין גְּבָרִים וְלֵב נָשִׁים מְרַהֵיב;
לְהַיּוֹת אִשָּׁה בְּתַחֲלָתָהּ נּוֹצֶרֶת, –
עַד לֵב הַטֶּבַע עֵת יִצְרָה נִשְׁבָּה,
הוֹסִיפָה מָה וּמֵאֲתִי נִגְזֶרֶת,
כִּי הִתּוֹסַפֶּת אֵין לִי חִפְץ בָּהּ.
אֵךְ אִם קִרְצָתָ לְעֶנּוּג אִשָּׁה,
תֵּן לִי אֶהְבֶּתָּה, לָהּ תִּשְׁמִישָׁהּ.

(1977)

תרגום שמעון זנדבנק:

פִּנְיָה, גְּבֵר־גְּבֵרֶת תְּשׁוּקָתִי,
כַּפְּנֵי אִשָּׁה שְׁצִירִם הַטֹּבֵעַ.
גַּם לֵב אִשָּׁה עֲנֵג לָךְ, אִם כִּי
לֹא הַפְּכֶפֶךְ כָּלֵב אִשָּׁה כּוֹזֶבֶת.
עֵינֶיךָ בְּהִירוֹת יוֹתֵר, רְצוֹת
פָּחוֹת, הוֹפְכוֹת זֶהָב אֶת הַדְּבָרִים;
דְּמוּתְךָ דְּמוּת גֵּבֵר הַמְכִּילָה כָּל דְּמוּת,
גּוֹנֶבֶת לֵב נָשִׁים, עֵינֵי גְּבָרִים.
מְלַכְתְּחָלָה אִשָּׁה נִבְרָאָתָּ, אֶלָּא
שֵׂיד הַטֹּבֵעַ נִשְׁבְּתָה כָּל כֶּף
בְּקֶסֶם, שְׁגוּזָה אוֹתָךְ מִמְּנֵי
כְּשֶׁסְּפָרָה עוֹד פָּרַט שְׁלֹא יִצְלַח.
אָךְ אִם לִזְכוֹת נָשִׁים אֶתָּה נִזְקָפָתָּ,
אוֹתָן שִׁמְשֶׁת וְאוֹתִי אֶהְבֵּתָּ.

(1992)

תרגום אריה סתיו:

לָךְ אֲדוֹן לְבִי קִלְסֶתֶר פָּנִים כֹּה צַח
כְּשֶׁל עֲלָמָה, עֲצֵב הַטֹּבֵעַ בִּידָיו.
וְלֵב אִשָּׁה עֲנֵג הָגֵם לֹא מִזִּיף
כְּסִלֶּף אֶפְנֶתָן. מִבֶּט עֵינֶיךָ זֶה
אֶת תְּכֵלִיתוֹ יִצְרֶף בְּכֶתֶם פֶּזֶז. בְּהִיר
מֵעֵין נָשִׁים אֶפֶל מִבֶּט הָעֶגְבִּים.
כְּגֵבֶר לְבָלִי חַת לֵבֵב נָשִׁים תִּסְעִיר
וְעֵין גְּבָרִים תִּצּוֹד, מִטֹּבֵעַ הַדְּבָרִים
נוֹעֲדֶת לְהִיּוֹת אִשָּׁה, אֲבָל, אֲגֵב
יִצִּירְתָּךְ אֶרְעָה לִטְבֵּעַ תִּקְלָה.
לָךְ הוֹסִיף שִׁיּוֹר וְאֶת לְבִי גִנֵּב,
כִּי לִי תוֹסֶפֶת זֶה בְּרָכָה לְבִטְלָה.
אָךְ הִיא חֲמַדַּת נָשִׁים – אוֹתָהּ זִקְף לִזְכוֹתָן.
הֵב לִי אֶהְבֵּתָךְ – לָהֶן תֵּאוֹתָן.

(2000)

תרגום זיוה שמיר:

פָּנֵי נַעֲרָה לִיצְרֵי הַטֶּבַע
אֶדוֹן וְאֶדוֹנִית אוֹתָךְ בָּרָא,
לֵב נַעֲרָה עֲנָג, לֹא הַצִּבֵּעַ
הָעֵז שֶׁלְעֹלְמַת חַן הַדּוּרָה.
עֵינֶיךָ בָּרָה מֵעֵין אִשָּׁה עוֹגֶבֶת
אֶת רַעְךָ הִיא תִצְפֶּה זָהָב,
כְּאִישׁ הִיא אַחֲרֵי צִידָה עוֹקֶבֶת,
תִּלְכֹּד עֵין גָּבֵר, עֵין אִשָּׁה תִתְּאוּ.
הֵן גּוֹף אִשָּׁה שְׂכִינָה לָךְ הוֹעִידָה,
אֲגַב בְּרִיאָה לֹא תִמָּה הַמְּלָאכָה,
וְעוֹד עֲשׂוֹתָה: עָלִי תְבוֹסָסָה הַמִּיטָה,
כִּי בִתּוֹסֶפֶת לִי אֵין כָּל בִּרְכָה.
אֶךְ אִם נּוֹצֶרֶת לְרִצּוֹת נָשִׁים,
סִפְקָן, וּשְׁנִינוּ אֶהְבָּה נְגָשִׁים.

(2010)

תרגום אבי הסנר וגיל הראבן:

פָּנֵי אִשָּׁה הַטֶּבַע בָּמוֹ יָדִיו יִצֹר
לָךְ, אֶדוֹן-אֶדוֹנִית תְּשׁוּקָתִי;
לֵב אִשָּׁה עֲנָג וְעַם זֹאת זֹר
לְתִהְיוּכּוֹת כְּזָב שְׂבָאֶפֶן הַשְּׂרִירוֹתִי.
עֵינֶיךָ בּוֹרְקוֹת יוֹתֵר, מִמַּעֲטוֹת בַּעֲגָב,
מִזְהִיבוֹת כָּל שָׁנָח עָלָיו מִבֶּטֶן;
יִפְיֶיךָ נוֹהֵר, נוֹהִים אַחֲרָיו
גְּבָרִים בְּעֵינֵיהֶם וְנָשִׁים בְּנִשְׁמָתָן.
אִשָּׁה נּוֹעֲדָתָ לְהִיּוֹת מְלַכְתְּחֻלָּה
אֶךְ מֵאֲהָבַת בִּיצִירָה, רוּחַ הַטֶּבַע הַנוֹכַחֶת
הוֹסִיפָה לִיצֹר עוֹד וְהִכְרִיעַתָּנִי בַּגְּזֻלָּה:
נִתְּנָה לָךְ דָּבָר, שְׁלִי אֵין בּוֹ תוֹעֶלֶת.
הוֹאִיל וּלְעֲנָג נָשִׁים אֶתָּה מְצַיֵּד,
לִי תִהְיֶה אֶהְבָּתָךְ, וּלְשִׁמוּשָׁן – גּוֹפֶךְ בְּלִבִּי.

(2011)

תרגום יעקב אוסטרובר:

דיוקן אשה בידי הטבע ציר,
 היית לרב פלגשי תשוקתי;
 לב ענג באשה, ברם לא מפר
 לשנוי תזזיתי, כבשקר נשים אפנתי:
 עין בוהקת מהן, שקר פחות תגלגל,
 מזהיבה את שבו מביטה;
 גבר בגון בכל גוניו הוא מושל,
 את עיני הגברים הוא שודד ונשמות הנשים מכה תדהמה.
 וכאשה למפרע נוצרת
 עד אשר אמא טבע, עת אותך אז עצבה, נפלה מאהבת,
 ובגין התוספת עלי התגברת,
 להוסיף לי דבר בלי תוחלת.
 אך הואיל ואותך היא הזריעה לענג נשים,
 אהבתך לי תהא ולהן מכמני אהבים.

(2017)

כשדנים בתרגומים השונים ומשווים ביניהם, יש להתמקד הן בפירושים התרגומיים שאליהם הגיעו המתרגמים והן בשלושה פרמטרים נוספים: המשלב הלשוני, החריזה והמשקל. כדי לבחון את ההתמודדות של המתרגמים השונים עם התוכן, אפשר לבחון איך הם תרגמו את הפסוקית *But since she pricked thee out for women's pleasure* בשורה 13. פירוש המילה *prick* כפול, כדרכו של שייקספיר שחיבב משחקי מילים. המשמעות האחת היא "לבחור" (או "בחירה") והמשמעות הנוספת היא "איבר המין הגברי". אצל ש. שלום, שכתב "אָף פֿי לְמִשּׁוֹשׁ נָשִׁים אוֹתָהּ הִרְהִיבָה" המשמעות אובדת. אין בה לא "בחירה" ולא "איבר מין גברי". ברוידא רמז לאיבר המין שכתב: "אָף אַם קִרְצָתָ לְעִנּוּג אִשָּׁה", וכך גם זנדבנק, שעשה זאת לא בשורה ה־13, אלא בזאת שאחריה: "אוֹתָהּ" כלומר – את הנשים אתה – "שִׁמְשָׁתָּ". לא נראה שאריה סתיו הבין את המשמעות של השורה המדוברת. בתרגום שלו: "אָף הִיא חֲמַדַּת נָשִׁים – אוֹתָהּ זָקָה לְזִכּוֹתָהּ" המשמעות מעורפלת, ואין בה התייחסות לא למשמעות של "בחירה" ולא של "איבר המין הגברי". אבי הסנר וגיל הראבן דייקו במשמעות: "הואיל ולענג נָשִׁים אֶתָּה מְצִיד", ברור שהם מתכוונים לאיבר המדובר, וגם אוסטרובר הבין כשתרגם: "אָף הוֹאִיל וְאוֹתָהּ הִיא הִרְיָעָה לְעִנּוּג נָשִׁי", אבל הבחירה במילה "הִרְיָעָה" מוזרה: האם אימא־טבע הזריעה את הגבר?

גם אם לקורא בן זמננו קשה לפעמים להבין את האנגלית של שייקספיר, נראה שהיא הייתה נהירה לחלוטין לקורא בן זמנו. די אם נזכור כיצד הצטופפו בני תקופתו באולם תיאטרון הגלוב, שם צפו בהצגות בעמידה, והתערבו במהלכי ההצגה בקריאות של בוז או עידוד. חלק מהתרגומים שלפנינו נראים מיושנים מבחינת המשלב הלשוני שלהם, בחלק מהמקרים מאחר שנעשו מזמן. תרגומו של ש' שלום, שאף זיכה אותו בפרס טשרניחובסקי, ראה אור לראשונה ב־1943. אין ספק שהעברית השתנתה מאוד במהלך 79 השנים שחלפו מאז (כמעט כמו שהאנגלית של שייקספיר השתנתה מאז 1609, כשהסונטות ראו אור לראשונה?). ובכל זאת, אני תוהה אם שורה כמו "הַעֵיִן עַל עֵינָה עוֹלָה בְּהָבָר" הייתה נהירה אפילו לקוראים בשנות ה־40. אבל מה משמעות "פִּסְלָף אֶפְנָתָן" של אריה סתיו? האם הצירוף "הַכְרִיעַתִּי בְּגִזְלָה" של אבי הסנר וגיל הראבן קומוניקטיבי? מהי "עֵיִן תִּירָנִית" של אפרים ברוידא? מה אומרת השורה "פָּנִי נַעֲרָה לִיצְרֵי הַטֶּבַע" של זיוה שמיר? או "הֵייתָ, לָרֵב פִּלְגָשִׁי" של יעקב אוסטרובר? קשה להתייחס לאיכות התרגום כשהעברית לא מובנת.

זאת ועוד, כשדנים בסונטות שכתב שייקספיר, חשוב לשים לב לא רק לתוכן אלא גם לצורתן, דהיינו למבנה, לחריזה ולמשקל. בסונטה השייקספירית יש שלושה בתים של ארבע שורות כל אחד, וצמד שורות נחרזות בסיום. שתי השורות האחרונות כוללות בדרך כלל איזושהי אמירת מחץ, היפוך או חיוק של מה שקדם להן. שייקספיר הקפיד על סדר חריזה אחיד: א' ב' א' ב' – ג' ד' ג' ד' – ה' ו' ה' ו' – ז' ז'. נראה שכל המתרגמים ניסו לשמור על דפוס זה, אך לא תמיד עמדו בכך. האם המילים "תִּשְׁוֹקָתִי" ו"פִּי", "טֶבַע" ו"כּוֹזֶבֶת", "אֶלָּא" ו"מִמְנִי" אצל זנדבנק מתחרזות? "צַח" ו"מִזְיָה" ו"יָדִיו" ו"זָף" אצל סתיו? או "מְבִיטָה" ו"תִּדְהָמָה" אצל יעקב אוסטרובר? לא ממש. ומה בדבר המשקל? מבנה הסונטה השייקספירית מוקפד מאוד וכל שורותיו בנויות מפנטמטר יאמבי (חמש יחידות של שתי הברות שהשנייה שבהן מוטעמת). דומני שלא אגזים אם אקבע שאף באחד מהתרגומים

לא נשמר המשקל באופן משביע רצון. חלק מהמתרגמים, למשל, אבי הסנר וגיל הראבן ויעקב אוסטרובר, אפילו לא ניסו להתמודד אתו. אצל אחרים יש השתדלות שכוללת חריגות רבות. לדוגמה, בשורה "כָּאֵשֶׁת שְׁוֹא לְתִהְיוּכֹת נְמִסְרָת" של ש. שלום יש שתיים עשרה הברות במקום עשר; אצל זנדבנק, "כִּפְּנֵי אִשָּׁה שְׁצִירָם הִטְבַּע" — אחת עשרה הברות; אצל אריה סתיו, "כִּשְׁלַעְלָמָה, עֲצָב הִטְבַּע בִּידָיו" — שתיים עשרה הברות; אצל אפרים ברוידא, "וְעֵינַי תִּיָּרְנִית, בָּהּ יִתֵּר זֶהָר" — אחת עשרה הברות; אצל זיוה שמיר, בשורה "פְּנֵי נַעֲרָה לִיצְרֵי הִטְבַּע" חל שיבוש לא רק במספר ההברות אלא גם בהטעמה היאמבית¹.

אולי נדמה שאלה דקדוקי עניות, אך יש לזכור כי מלאכת התרגום של שירים היא עשייה נוקדנית ותובענית, וכדי להצליח בה מן ראוי להקדיש תשומת לב לקטנות לא פחות מאשר לגדולות. התוצאה אמורה לעורר בקורא לא רק התפעמות, כלומר תגובה רגשית שיש בה ממד של היקסמות, אלא גם התפעלות, כלומר תגובה שיש ממד של הערכה, כמו התגובות שמעוררים שיריו המקוריים של שייקספיר. להלן הניסיון שלי לתרגם את השיר:

תרגום עופרה עופר אורן:

פְּנִיָּה – פְּנֵי אִשָּׁה: הִטְבַּע כָּךְ
צִיר, גְּבִירָת (או גֶּבֶר) תְּשׁוּקוֹתֵי;
לְבָךְ נָשִׁי, אֵךְ אֵין אֶתָּה מְכָרָךְ
לְהִתְהַפֵּךְ וּלְכַזֵּב כְּמוֹתָן.
עֵינֶיךָ בּוֹהֲקוֹת יוֹתֵר, אֵינָן
עוֹטְפוֹת הַכֹּל בְּמִתְקֵי וּשְׁקָרִים.
דְּמוּתְךָ דְּמוֹת גֶּבֶר הִיא בְּכָל מוֹבָן,
לוֹכֵד נַפְשׁוֹת נָשִׁים, עֵינֵי גִבְרִים.
נוֹצְרֶת לְאִשָּׁה, אֵךְ לְאַחֵר
שֶׁגַם הִטְבַּע הִתְאַהֵב כָּךְ –
הוֹבְסָתִי, כִּי נוֹסֵף לָךְ דָּבָר
שְׁאֵין לִי בּוֹ כָּל צָרְךָ אוֹ בְּרָכָה.
אֲמַנָּם נוֹצְרֶת לְעֵגֶג נָשִׁים,
אֵךְ גַּם אֶת תְּשׁוּקָתִי אֶתָּה מְגַשִּׁים.

(2021)

האם בתרגום שלי עמדתי במבחן של כל הפרמטרים שבחנתי כאן? ישפטו הקוראים.

1 בכל אחת מהדוגמאות ציטטתי את הפעם הראשונה שבה המשקל משתבש בתרגומים השונים, אך היו כמובן שיבושים נוספים.